

Etnologin och det förflutna

Plocka russinen ur kakan eller missa Jesusbarnet i krubban?

MARIA VALLSTRÖM och REBECKA LENNARTSSON är båda docenter i etnologi. De presenteras mer utförligt vid sina respektive artiklar.

”Ni etnologer”, fnös en ganska välkänd historiker i ett sammanhang som ägnades åt historiska perspektiv, ”ni bara plockar russinen ur kakan”. Detta vetenskapliga lättsinne ställdes i kontrast till historikernas mödosamma kontextualisering och noggranna underbyggnad av varje påstående. Som motbild kan man ställa den liknelse Nietzsche dragit till med en gång: En historiker skulle inför Jesu födelse utförligt beskriva halmens tjocklek, antalet djur i stallet, artbeskrivning, temperaturen i luften och så vidare – men riskera att förbise Jesusbarnet i krubban. Balansen mellan dessa båda metodologiska ytterligheter är ärendet i detta temanummer. Upprinnelsen är en session med samma namn på 2012 års etnologkongress i Bergen. Utgångspunkten är att det historiska perspektivet alltså framhålls som något av etnologins sårmarke och en viktig del av ämnesidentiteten, även om bruket av det förflutna för att relativisera, förklara eller ifrågasätta det nuvarande ofta får stå tillbaka för en samtidsorientering där historien möjligen reduceras till en bakgrund. Vi ville efterlysa en fördjupad diskussion om kunskapsmål, empiri, tolkning och kontext i pågående etnologisk forskning med historiska perspektiv. Vad är det vi kan tillföra och vad är det vi behöver utveckla? Vilka skillnader finns mot historia som vetenskaplig disciplin idag? Vad kan vi lära av andra discipliner och vårt eget ämnes historia? Hur kan de berättelser, bilder och föremål som ryms i arkiv och museer och som tidigare generationers etnologer samlat in användas för forskning med nya perspektiv? Svaren blev en samling tankar, idéer och empiriska exempel i en livlig diskussion om etnologins sätt att ta det förflutna i anspråk. Föreliggande inledning är ett försök att summera de samtal som ramade in sessionen

och våra tankar efter konferensen. Vad ska etnologer med det förflutna till? Och, kanske än mer intressant, vad ska historia med etnologer till?

Frågan som omedelbart infinner sig är naturligtvis: varför historia?¹ Etnologin som vetenskap har en uppsättning beprövade metoder som lämpar sig väl för studiet av en komplex samtid. Uppslagen till och behoven av fördjupande analyser av samtida kulturella företeelser och processer är sannerligen ingen bristvara. Man kan för all del hävda att även studier som fokuserar på samtiden har drag av historia, i de fall då man som forskare strävar efter att fånga en förändringsprocess. Etnologer som ägnar sig åt ett mer avlägset förflutet utgår också de ofta från ett problem eller en frågeställning som tar sin utgångspunkt i nuet. Den självskrivna motiveringen för ett historiskt perspektiv brukar vara att historien tas i bruk för att relativisera, analysera och förstå den egna samtiden. Här finns naturligtvis en överhängande fara för att man låter det förflutna utgöra en förenklad fond där vi kan hitta ”rena” ledtrådar till det förmodat komplexa nuet. Om vi alltför oproblematiserat så att säga följer ”russinen” över tid, utan att ta hänsyn till deras kontext, blir risken paradoxalt nog att vi gör oss skyldiga till anakronismer – och i förlängningen blir ahistoriska.

Frågan om genealogisk metod kom upp under sessionen. Riskerar vi med genealogin som metod att se kontinuitet där den inte finns? Kan vi inte undersöka historien så att säga i sin egen rätt? Blir det ur det perspektivet inte problematiskt att spåra ett samtida fenomen, en företeelse eller ett begrepp bakåt i tiden? Rebecka Lennartsson brottas i sitt projekt om sexhandel i 1700-talets Stockholm med problematiken. Kan man studera prostitution

i ett samhälle då det ännu inte definierats som just prostitution? Riskerar vi inte en homogeniserande effekt; vi söker efter likheter och blundar för de varierande historiska sammanhang som definierar objektet? Det är i sig oförenligt med det konstruktivistiska perspektiv som numera är legio inom etnologiämnet. Ett diskursivt förhållningssätt är ofta lösningen. I sin artikel om svensk jazzhistoria problematiserar Alf Arvidsson hur ett fenomen som kan karaktäriseras som marginaliserat och i underläge i en större samhällskontext samtidigt inbegriper en historieskrivning som innehåller sina egna tydliga maktstrukturer av inkludering och exkludering. Sven-Erik Klinkmann utforskar gränserna för kronologin i sin artikel, där han med hjälp av begrepp – och empiriska exempel – som anakronismer, prövar att bryta sönder tiden och låta det förflutna ”skorra” mot samtiden, i form av fragment, inte berättelser.

DEN RÖDA MATTAN SOM LEDER FRAM TILL DASS

Ett annat ofta angivet skäl till att forska i det förflutna som etnolog är att lyfta fram historiska aktörer som är mindre välrepresenterade i historieskrivningen och arbeta på en mer individnära eller mikrohistorisk nivå. Om vi på detta sätt ägnar oss åt historieskrivning så att säga ”i sin egen rätt” närmar vi oss fält som mentalitetshistoria, socialhistoria, oral history och mikrohistoria, med ett gemensamt fokus på kulturella processer och ”den lilla människans” historia. Etnologin blir då ett demokratiskt eller rent av emancipatoriskt projekt i analogi med begynnelsen av genusforskningen, som länge kämpade mot argumentet om det torftiga källäget: ”det

På spaning i det förflutna. Foto: Henning Ronninger, Stockholms stadsmuseum.

finns inget material om kvinnor, därför kan vi inte forska om dem”. I motsvarande grad har andra underordnade grupper i hög utsträckning länge ställts utanför historieskrivningen; migranterna, barnen, dårarna och så vidare. Maria Vallström gör ett försök att spåra upp patienter i ett material skapat inom anstaltens praktik, men där många andra röster visar sig finnas, i sin artikel.

Etnologins förfäktande av ”den lilla människans historia” är en ämnestradition av värna om. Här finns många goda exempel. Just när det gäller den lyhörda tolkningen av de begränsade skeenden man får insyn i när man går ner på individnivå i ett historiskt material har etnologin en styrka. Men kanske har vi alla också upplevt den risk att förlora sig i materialet som gärna följer med ett individnära perspektiv; att tappa tråden, riktningen och frågeställningen i en jakt på det specifika eller särskiljande och gåtfulla – eller på igenkännandet, likheterna och analogierna. Att låta sig vägledas av fascination och arkivens förtrollning i sin

forskargärning är gissningsvis en relativt vanlig etnologisk erfarenhet. Att borra ned sig i enskildheter och göra analyser som går på djupet är därtill närmast ett forskarideal inom vårt ämne. Återkommande är strävan att upptäcka och avläsa ”det stora i det lilla”. I bästa fall blir resultatet en studie som förmår mångfaldiga historieskrivningen, destabilisera en vedertagen sanning eller ge röst åt någon av historiens många stumma män, kvinnor och barn. Men egenheten att välja ut ett fåtal exempel – att ”plocka russen ur kakan” – och dra stora växlar på det, fortsätter vara en orsak till kritik mot etnologin.

Catharina Lundström, historiker verksam vid Mittuniversitetet, återgav ett uttryck hon stött på bland kollegor: ”det blir som att breda ut röda mattan på vägen upp till dasset”. Hon syftade på studier inom etnologi och andra ämnen där en omfattande teoretisk överbyggnad placerades på en till synes mycket svag empirisk grund. Det leder till en besvikelse på den empiriska underbyggnaden och där-

med underminerad trovärdighet, vilket i förlängningen är negativt inte bara för ämnet utan för individnära historieskrivning över huvud taget, som så väl behövs i den humanistiska forskningen. Vi måste komma ihåg att tillvägagångssättet kräver ett mycket omfattande arbete med contextualisering för att kunna göra tolkningar och analyser som äger någon relevans bortom det anförda exemplet. För att kunna använda oss av detaljen krävs en helhet.

NÄRVARO, DISTANS, RALJANS

Flera av inläggen i vår session i Bergen handlade om den personliga relationen till det man skriver om. I vilken grad kan och bör man blanda in sig själv som forskare i representationen? Vilka konsekvenser får det om man väljer att både använda sin inkännande förmåga och öppet redogöra för den i resultatet? Vilka konsekvenser får, å andra sidan, en tillkämpad eller omedveten distans? Med distans följer gärna raljans; vi skrattar åt historien, tänk så knasigt de tänkte då. Så väl distans som raljans är ofta en följd av bristande contextualisering och förenklingar av det förflutna, liksom av den beslättrade tendensen att ta fasta på det avvikande, exotiska och iögonfallande i studiet av det förflutna.

Med närhet, å andra sidan, följer ofta legitimeringsproblem och risk för både anakronistiska tolkningar och en överbetoning av forskarens egen betydelse. Den reflexiva diskussionen var en välgörande väckarklocka för en liten disciplin med stark strävan att vinna vetenskaplig legitimitet. Frågan kvarstår och aktualiseras för oss alla varje gång vi tar oss an det förflutna med frågor formulerade i vår eget

samhällsengagemang eller intresse: var går gränsen mellan personlig reflektion och vetenskapligt motiverad självinsikt? Vart kommer vi om vi skriver med det personliga intresset som främsta drivkraft? Flera plenarföreläsare på kongressen i Bergen berörde behovet av att ta itu med samhällets brännande frågor. Vill vi bli tagna på allvar måste vi börja ägna oss åt det som är viktigt, inte bara det som är roligt, fascinerande eller intressant. Kan vi kombinera samtidsanalys med ett historiskt djup utan att förenkla har vi alla möjligheter att göra just det.

FRÅGA, KÄLLA, LEDSTÅNG

Hur bär vi oss då åt för att inte hamna i de fällor som utforskandet av det förflutna medför? Hur undviker vi risken att förfalla till antingen det som Maria Vallström gemenligen brukar kalla "kalkon-etnologi"; närgångna exempel med hissande slutsatser, eller ett distanserat förhållningssätt som inte förmår ta vara på de individnära perspektivens vinster? Vikten av att contextualisera lyftes fram under sessionen. För att kunna servera ett högprocentigt destillat måste vi ha ordentligt med mäsk och avsätta en ansevärd mängd tid och arbete, för att dra till en drastisk liknelse. Etnologer som arbetar med historiskt material behöver mycket empiri och därmed fler systematiska arbetssätt för att kunna greppa en historisk kontext utan att tappa bort individen – och särskilt den individ som vanligtvis inte får utgöra en historisk aktör. Kravet på kontext förekommer ofta, men problematiseras mera sällan. För vad betyder det egentligen? Var börjar och slutar en kontext? Och hur ska man veta när man har tillräckligt med sammanhang? Helena

Hörnfeldt skriver om en användbar definition i sin artikel, om att använda den kontext som är nödvändig för att förstå en företeelse på dess egna villkor.

För att kunna skriva historia behöver vi ta delar av det förflutna i anspråk med hjälp av en fråga, ett ärende, en undran. Det kan tyckas självklart, men diskuterades under sessionen. I praktiken är risken att man går vilse i materialet i en poänglös jakt efter något mer obestämbart, en förlorad helhet. Frågan bestämmer vilket material man kan använda och med hjälp av frågan konstrueras en källa ur detta material. Genom frågan blir dokumentet, bilden, föremålet eller berättelsen en källa till någonting. Utan den ledstång som frågan utgör hamnar vi i en oändlig kaka, för att återgå till den ursprungliga liknelsen: ett beskrivande av ”hur det var”, utan egentligt ärende.

ÅTERBRUK

Artiklarna i detta nummer visar prov på många olika typer av material för etnologisk analys; rättegångsprotokoll, sjukjournaler, brev, intervjuer, tidningsartiklar, föremål och så vidare. Det material som den tidigare etnologin gett upphov till – det så kallade traditionsmaterialet – kan tyckas vara en självklar utgångspunkt. Den senare etnologins förhållande till detta material präglas emellertid av ambivalens. Att samla in ”folkets” historia blev i begynnelsen etnologins huvuduppgift. Ett positivistiskt, beskrivande ideal var vägledande i denna ambition att rädda rester av det försvinnande för evigheten till arkiv och samlingar. Byggnadsskick och senare ”vardagsrumsporträtt” ställdes framför människorna. Kunskap samlades in och ordnades enligt ”fjärilsprincipen”,

etnologer samlade, kategoriserade, kartlade och beskrev varje enskild detalj.

Ett nytt forskningsideal har medfört andra kunskapsmål, Men varför skulle inte vi kunna använda ”traditionsmaterialet” till något annat än vad det var tänkt för, resonerade deltagarna i sessionen. Det finns flera goda exempel på omläsningar av det gigantiska material som skapats av våra föregångare. Kanske man då behöver gå till kompletterande källor som nedkastade anteckningar, brev eller dagböcker efter dem som dokumenterade ”folket”. Om banden till intervjuer finns bevarade kan vi behöva höra dem igen. Men omöjligt kan det inte vara. Att det materialet ”bara” skulle röra ”det gamla bondesamhället” är en myt; det finns gott om material på exempelvis Nordiska museet eller dialektarkiven som behandlar andra grupper i samhället. Det är något av en fixering att etnologer måste skapa sitt eget källmaterial. Att inte använda den oerhörda mängd material som finns, men med nya frågor, kan ses som ett resursslöseri om vi lyfter blicken lite.

VAD SKA HISTORIEN MED ETNOLOGI TILL?

Men kan vi då komma åt det förflutna? Och gör vi någon nytta där, som etnologer? Diskussionen läser sig gärna vid att vi alltid obönhörligen är fjättrade vid vår egen tid och i vår egen förförståelse och därmed inte kan nå det förflutna. Det är, vill vi påstå, en sanning med modifikation. Varken etnologer eller historiker kan borda tidsmaskinen och simulera oss till en närvaro i det förgångna. Därmed inte sagt att vi inte kan skriva historia på ett nytt sätt. Genom att utveckla och förfina våra metoder när det gäller ”fältarbete i det förflutna”, genom systematik, envishet

och stora mängder material med viktiga problematiseringar som ledstång kunde etnologi åter bli ett tungt och viktigt ämne inom historievetenskaperna. Uppgiften, hävdar Mikael Vallström i sin artikel om självbiografiskt berättande och etnologisk metod, består i att ”störa” historien. Vår strävan borde vara att erbjuda ett alternativ till en historie- och kulturarvssyn som utgår från marknadstänkande och riskerar reducera det förflutna till en homogen och harmlös berättelse. Med den politiska utveckling vi står inför idag blir det plågsamt tydligt vilket minerat ämne historien och dess representationer är. Vi får inte lämna våra föregångares arv till historiskrivare som vill förskansa sig rätten att tolka det förflutna för att på dess grundvalar bygga framtiden. Mer än någonsin behövs etnologin för att komplicera historien, ge den fler röster och skriva vår heterogena historia.

TACK

Vi vill tacka Stiftelsen Konung Gustaf VI Adolfs fond för svensk kultur för tryckbidrag till detta utökade nummer av Kulturella Perspektiv.

NOT

¹ Här lämnar vi den intrikata frågan om vad historia egentligen är därhän – det bär helt enkelt för

långt. För detta sammanhang nöjer vi oss med att förstå historia med den väldigt vida definitionen ”det som inte kan undersökas med deltagande observation” utan kräver arkivstudier eller intervjuer. Egentligen liktydigt med ”det förflutna”, som vi använder parallellt.

SUMMARY

*Ethnology and the past
Picking raisins from the cake
or losing sight of Jesus in the barn?
(Etnologin och det förflutna
Plocka russinen ur kakan
eller missa Jesusbarnet i krubban?)*

How do ethnologists use historical sources? Do we, as some historians suggests, write without necessary context and just pick the raisins out of the cake, so to speak? Or, on the other hand, is there a risk in being so absorbed with the thickness of context that historians lose sight of what really matters? This has been expressed by Nietzsche in a famous sentence where historians can tell everything about the barn in Betlehem, but forget about the person in the center of the scene. The authors suggests that ethnologists are good at finding relevant problems in society today, but in tracing them in history, or when we write history “for its own sake”, we need to consider context, anachronisms and empirical thickness more. That way ethnology can combine the advantages with a micro perspective and high credibility and make history that is both durable and highly topical. With the political developments we face today, ethnology is more than ever needed to complicate the past, to lift voices of the unheard and to persistently write our heterogeneous history.